

Maciej Andrzejewski

REALIZACJA ZASADY KONTRADYKTORYJNOŚCI W KANONACH KODEKSU PRAWA KANONICZNEGO PO REFORMIE PROCESU O STWIERDZENIE NIEWAŻNOŚCI MAŁŻEŃSTWA PAPIEŻA FRANCISZKA (DYSPOZYCYJNOŚĆ I NIEZAWISŁOŚĆ)*

Wprowadzenie

Problematyka realizacji zasady kontradyktoryjności w kanonicznym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa, analizowana w kontekście elementów strukturalnych i proceduralnych *iudicium* po reformie procesu małżeńskiego papieża Franciszka, nabiera nowego znaczenia ze względu na jej wpływ na współczesny proces małżeński. Reforma franciszkańska doprowadziła do modyfikacji kanonów Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.¹ konstytuujących warunki, od których zależy zakres analizowanej zasady. List apostolski *motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus*² wpłynął na uformowanie elementów składowych zasady kontradyktoryjności, takich jak: skarga powodowa jako impuls procesowy; oznaczenie przedmiotu procesu; strony sporu i podmiot uprawniony do jego rozstrzygnięcia; równouprawnienie stron procesowych, minimum dyspozytywności stron oraz pod-

Dr MACIEJ ANDRZEJEWSKI, Katedra Norm Ogólnych i Teorii Prawa, Wydział Prawa Kanonicznego, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie; ul. Kanoniczna 9/408, 31-002 Kraków, Polska; e-mail: maciej.andrzejewski@upj2.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0001-8440-2426>

* Niniejszy artykuł powstał w wyniku realizacji projektu badawczego nr UMO-2017/25/N/HS5/02554, finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

¹ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego*, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Pallottinum, Poznań 1984 [dalej cyt.: KPK/83].

² Franciscus PP., *Litterae apostolicae motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus quibus canones Codicis Iuris Canonici de Causis ad Matrimonii nullitatem declarandam reformatur* (15.08.2015), AAS 107 (2015), s. 958-67; tekst polski: Franciszek, *List apostolski motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus reformujący kanony Kodeksu Prawa Kanonicznego dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa (tekst łacińsko-polski)*, Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos, Tarnów 2015 [dalej cyt.: MIDI].

miot uprawniony do wydania rozstrzygnięcia, wyposażony w atrybuty niezawisłości i bezstronności. Analiza wspomnianej reformy procesowej w kontekście zasady kontrydiktoryjności, w szczególności w obszarze dwóch elementów: skargi powodowej oraz oznaczenia przedmiotu procesu, zostały omówione przez autora w osobnym opracowaniu³.

W przedmiotowym artykule zostaną natomiast przedstawione uwagi dotyczące wpływu reformy procesowej papieża Franciszka na zakres zasady kontrydiktoryjności w odniesieniu do takich elementów jak: minimum dyspozycyjności stron oraz podmiot uprawniony do wydania rozstrzygnięcia, wyposażony w atrybuty niezawisłości i bezstronności. W zakresie problematyki dyspozycyjności stron podkreślić należy, że istotne znaczenie, podczas całego postępowania sądowego, ma prawo stron do wpływania swoim zachowaniem na przebieg i wynik procesu. Ta swoboda stron procesowych dotyczy przede wszystkim czynności dowodowych, ale dotyka także możliwości zainicjowania postępowania kanonicznego, aktywności sędziego oraz stron w toku całego postępowania sądowego. Analizując zagadnienie związane z dyspozycyjnością w procesie kanonicznym nie sposób, chociażby w minimalnym zakresie, nie odnieść się również do inkwizycyjności jako zasady przeciwstawnej kontrydiktoryjności. Ukazanie realizacji wskazanych zasad procesowych we współczesnym procesie małżeńskim ponownie otwiera dyskusję nad optymalnym zakresem obowiązywania obu zasad w procesie sądowym, w kontekście dotarcia do prawdy obiektywnej oraz zbawienia dusz, z czego ta ostatnia w prawie Kościoła jest uznawana za *suprema lex*.

Z kolei rozważania dotyczące pozycji ustrojowej sędziego kościelnego zostaną rozpoczęte od refleksji natury ogólnej, prowadzącej do ustalenia roli sędziego kościelnego w procesie kanonicznym. Z tym zagadnieniem ściśle związane jest pytanie o normatywne podstawy niezawisłości i bezstronności. Tylko podmiot, który jest prawdziwie niezawisły może być bezstronny, stąd tak ważne są instytucje prawa materialnego i procesowego gwarantujące niezawisłość sędziowską. Mając na uwadze eklezjalny wymiar zasad realizowanych we współczesnym procesie małżeńskim, istotnego znaczenia na-

³ M. Andrzejewski, *The Principle of Contradiction Following the Reform by Pope Francis of the Process to Declare Nullity of Marriage (Libellus and the Subject-Matter of the Process)* [oddany do druku].

bierają teologiczne przesłanki niezawisłości sędziego kościelnego, tak aby urząd kościelny, który sprawuje sędzia służył realizacji celu duchowego, stosownie do wskazań kan. 145 KPK/83. Odwołanie do samego Boga jako *ratio* niezawisłości i bezstronności sędziego kościelnego stanowi zarazem punkt wyjścia do rozważań o gwarancjach, przez które prawodawca postanowił zabezpieczyć, w wymiarze prawnym i procesowym posługę sędziego kościelnego w procesach sądowych, w szczególności w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa, które przez Chrystusa Pana zostało między ochrzczonymi podniesione do godności sakramentu (kan. 1055 § 1 KPK/83).

Zagadnienia związane zaś z takimi elementami wpływającymi na zakres zasady kontradiktoryjności, jak strony sporu i podmiot uprawniony do jego rozstrzygnięcia oraz ich równouprawnienie, ze względu na złożoność problematyki badawczej oraz ich doniosłość w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa, zostaną omówione w kolejnym artykule.

1. Dyspozycyjność stron procesowych

W literaturze przedmiotu wskazuje się, iż wybór między dyspozycyjnością a inkwizycyjnością postępowania ma szczególnie ważne znaczenie dla określenia charakteru całego procesu. Wybór zaś jednej z tych dwóch możliwości, w dużej mierze decyduje o wartościach, jakie będą przyświecały prowadzonemu procesowi. Proces dyspozycyjny to taki, w którym kluczową rolę odgrywają strony procesowe, mające wpływ na bieg postępowania, determinujące aktywność sędziego. Natomiast w procesie inkwizycyjnym na pierwszy plan wysuwa się osobę sędziego, który decyduje o poszczególnych czynnościach procesowych [Greszata-Telusiewicz 2013a, 106-107]. Słusznie zwraca uwagę Arroba Conde, iż aktywność stron w procesie jest najlepszą gwarancją obrony ich praw, jednakże ze względu na specyfikę prawa kanonicznego, w szczególności w kontekście celu procesu kanonicznego prowadzącego do poznania prawdy obiektywnej w sporach sądowych, a także mając na uwadze zasadę *salus animarum*, urzeczywistniającą się we wszystkich procesach, dochodzi do osłabienia zasady dyspozycyjności w prawie kanonicznym [Arroba Conde 1989, 81].

W doktrynie prawa kanonicznego zauważa się przy analizie zagadnienia dyspozycyjności, że „panuje wielkie zamieszanie terminologiczne” dotyczące tej problematyki, a także strukturalnie z nią związanego zagadnienia

inkwizycyjności postępowania, które łącznie prowadzą do sprzeczności w normatywnej analizie obu zasad. Dla zweryfikowania tezy, iż proces kanoniczny ze swej zinstytucjonalizowanej natury może aspirować do daleko idącej władzy rozporządzania procesem przez sędziego, potrzebna jest szczegółowa analiza czynności procesowych dokonywanych zarówno przez strony, jak i sędziego, celem ukazania rzeczywistych granic aktywności sędziowskiej w procesie kanonicznym [Greszata-Telusiewicz 2013a, 106-107]. Można zatem dostrzec, iż proces kanoniczny zmierza do wypracowania formuły procesu mieszanego, a więc przenikania się zasady dyspozycyjności i zasady inkwizycyjności, a formuła ta jest zmienna, w zależności od okresów historycznych i misji Kościoła [Carmignani Caridi 2007, 334]. Rozważając tak zakreśloną problematykę obu przeciwstawnych zasad, w literaturze przedmiotu podkreśla się ich wzajemne przenikanie, ponieważ w realiach postępowania sądowego występują obok siebie i są szanowane przez wszystkich uczestników *iudicium*. Trzeba tu wskazać za papieżem Franciszkiem, iż to biskup, który w swoim Kościele jest ustanowiony pasterzem i głową, a więc i sędzią, osobiście da sygnał do odnowy struktur kościelnych, nie pozostawiając procesów małżeńskich li tylko urzędowi kościelnemu [Greszata-Telusiewicz 2019, 150-51]. Tym samym realizacja obu analizowanych zasad w ramach *iudicium* spoczywa już nie tylko na trybunale kościelnym i stronach tego postępowania.

Za punkt wyjścia w poniższych analizach dotyczących dyspozycyjności i inkwizycyjności postępowania kanonicznego należy uznać kan. 1452 KPK/83, który wyznacza dyrektywy postępowania sędziego w sprawach dotyczących dobra prywatnego i określa obszary, gdzie jest on uprawniony do działania jedynie na prośbę strony. Natomiast w sprawach karnych i innych, które dotyczą dobra publicznego Kościoła lub zbawienia dusz, sędzia może i powinien postępować, także z urzędu, po wprowadzeniu sprawy zgodnie z przepisami prawa. Sędzia uprawniony jest nadto do uzupełnienia zaniebana stron w przytaczaniu dowodów lub zgłaszaniu zarzutów, za każdym razem, gdy jest to konieczne dla uniknięcia bardzo niesprawiedliwego wyroku, z zachowaniem przepisów kan. 1600 KPK/83. To właśnie funkcja epistemiczna procesu kreuje harmonię pomiędzy ciężarem dowodu a inkwizycyjnymi uprawnieniami sędziego, a którą w systemie prawa kanonicznego wyraża kan. 1452 KPK/83 [Arroba Conde 2012, 24].

W literaturze wskazuje się, iż analizowany kan. 1452 KPK/83 zawiera zasady ogólne, mające doniosłe znaczenie praktyczne, respektując zasadę dyspozycyjności w sprawach dotyczących dobra prywatnego, sprowadzając aktywność sędziego do działania w odpowiedzi na wniosek strony. Omawiany kanon jednocześnie chroni konieczność uwzględnienia dobra publicznego, poprzez dopuszczenie aktywności sędziego na etapie postępowania dowodowego, wówczas, gdy w ten sposób można uniknąć bardzo niesprawiedliwego wyroku [Del Amo 2011, 1093]. Treść cytowanego kanonu potwierdza zatem, iż w procesie kanonicznym dochodzi do wzajemnego przenikania elementów dyspozycyjności i inkwizycyjności postępowania. Dyspozycja kan. 1452 KPK/83 ma istotne znaczenie dla całego procesu kanonicznego, stąd nazywana jest „kanonem programowym, do którego muszą być dostosowane inne normy procesowe”. Z norm analizowanego kanonu wynikają dwa fenomeny procesowe: w postaci inicjatywy procesowej, rozumianej jako możliwość zainicjowania procesu oraz impulsu procesowego, a więc uprawnienia do postępowania w procesie, który został uprzednio zainicjowany [Greszata-Telusiewicz 2013a, 108].

Dyrektywa wyrażona w normie kan. 1452 KPK/83 ma węzłowe znaczenie dla całego modelu procesu kanonicznego i przewiduje koncepcje wariantowych rozwiązań. Przy czym niewątpliwie ma ona charakter dyrektywny, a co więcej niesie ze sobą określoną treść eklezjologiczną, bezpośrednio odnosząc się do procesu kanonicznego. Na gruncie procesu o nieważność małżeństwa, odzwierciedleniem kan. 1452 KPK/83 jest art. 71 Instrukcji procesowej *Dignitas connubii*⁴, w którym podkreśla się również, iż *principium dispositivum* i *principium inquisitorium* w sprawach o nieważność małżeństwa, posiadających charakter dobra publicznego, nakazuje sędziemu działać zarówno na wniosek stron procesowych, jak i z urzędu. Z tej racji prawodawca kościelny wskazuje nie tylko na *potest*, ale również na *debet* w kontekście uzupełnienia zaniedbań stron procesowych w przeprowadzaniu dowodów lub podnoszeniu zarzutów, zwłaszcza w przypadkach, gdy

⁴ Pontificium Consilium de Legum Textibus, *Instructio servanda a tribunalibus dioecesis et interdioecesis in pertractandis causis nullitatis matrimonii Dignitas connubii* (25.01.2005), „Communicationes” 37 (2005), s. 11-92; tekst polski w: *Komentarz do Instrukcji Procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, Sandomierz 2007 [dalej cyt.: DC].

sąd jest przekonany, iż pominięcie dowodu doprowadzi do wydania niesprawiedliwego wyroku [Kiwior 2007, 131-33].

Wzajemna relacja zasad dyspozycyjności i inkwizycyjności nabiera szczególnego znaczenia w odniesieniu do kanonicznego procesu o nieważność małżeństwa, którego źródło, podobnie jak każdego procesu spornego, tkwi w zasadzie dyspozycyjności. Z drugiej zaś strony, zasada inkwizycyjności w tym procesie ma również istotne znaczenie ze względu na fakt, iż małżeństwo zaliczane jest do dobra publicznego i w konsekwencji w tym procesie ma miejsce cały szereg elementów oficjalności, bez których nie byłoby możliwe dotarcie do prawdy obiektywnej [Greszata-Telusiewicz 2013b, 12]. Warto w tym miejscu przywołać przemówienie papieża Benedykta XVI w którym podkreślał, że nie należy zaniechać wysiłków, aby zaprowadzić między stronami klimat ludzkiej i chrześcijańskiej dyspozycyjności, oparty na poszukiwaniu prawdy⁵.

Odnosząc się do tego zagadnienia, nie można nie zauważyć zmian jakie dokonało MIDI w zakresie wyboru właściwości sądu kompetentnego do przyjęcia skargi o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Należy się odwołać do nowego brzmienia kan. 1672 MIDI i art. 7 § 1 *Ratio procedendi*, MIDI. W tym ostatnim przepisie wskazuje się, iż kryteria wyboru właściwości sądu, o których mowa w kan. 1672 MIDI są równoważne, przy zachowaniu w miarę możliwości zasady bliskości między sędzią i stronami. Zaproponowane rozwiązania zapewniają większą swobodę strony powodowej w wyborze odpowiedniego dla siebie trybunału, jednocześnie wyłączając kompetencję oficjała strony pozwanej w kwestii dotyczącej wypowiedzenia się i zgody na prowadzenie procesu w miejscu stałego lub tymczasowego zamieszkania strony powodowej, albo w miejscu, gdzie można zebrać większość dowodów. Rozwiązanie to z jednej strony może przyczynić się do sprawniejszego przebiegu procesu, a także przybliżyć sądownictwo kościelne wiernym, a tym samym zachęcać ich do uregulowania swojej sytuacji prawnej w Kościele [Sosnowski 2015, 63]. W doktrynie podnoszone są również głosy zaniepokojenia, związane z rozszerzeniem dyspozycyjności strony powodowej odnośnie do wyboru trybunału. Wskazuje się bowiem, iż rezygna-

⁵ Benedykt XVI, *Przemówienie do członków Trybunału Roty Rzymskiej z dnia 29 stycznia 2010 r.*, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/rota_29012010.html [dostęp: 08.08.2017].

cja z wymogu otrzymania zgody wikariusza sądowego stałego miejsca zamieszkania strony powodowej na prowadzenie procesu w trybunale właściwym ze względu na jej miejsce zamieszkania lub większość środków dowodowych, może prowadzić do manipulacji właściwością sądu oraz ponownego wszczynania postępowania w tej samej sprawie [Krajczyński 2015, 64-65]. Wydaje się jednak, iż mając na względzie konieczność dotarcia do prawdy obiektywnej o sakramencie w każdym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa przez sędziego kościelnego oraz obowiązek współdziałania w jej odkryciu pozostałych uczestników *iudicium*, a także uwzględniając założenia MIDI, aby Kościół jak matka stał się bliski swoim dzieciom, które czują się odłączone, wprowadzone rozwiązanie zasadniczo może przynieść pożytek duchowy dla wielu osób, które czują fizyczne lub moralne oddalenie od struktur Kościoła [Preambuła MIDI, 9].

Trzeba ponadto podkreślić, iż z zasady *nemo iudex sine actore* wyrażonej w kan. 1501 KPK/83 wynika zakaz wszczęcia postępowania z inicjatywy sądu, gdyż to strony przez swoje czynności dyspozycyjne uruchamiają proces oraz wpływają na jego przebieg, co zaś stanowi emanację zasady dyspozycyjności w aspekcie inicjatywy procesowej stron. W procedurze *coram Episcopo* możliwość wniesienia skargi została opisana w kan. 1683, 1° MIDI i co istotne, jest ona uzależniona od wspólnego żądania małżonków lub przynajmniej zgody drugiego z wnoszących. W istocie, w razie braku zgody jednej ze stron, nie jest możliwe prowadzenie procesu. Jeśli tym samym jedna strona nie może zainicjować postępowania skróconego przed biskupem, wspomniany wymóg wspólnego żądania wyklucza zasadniczo sporność między powodem i pozwanym. Przeciwwagą ma być udział obrońcy węzła, którego udział ma zapewniać procesowe *contradictorium*. W postępowaniu tym, strony wnoszące skargę mogą jedynie zasugerować proces przed biskupem, natomiast ostateczna decyzja zgodnie z kan. 1676 § 2 MIDI należeć będzie do wikariusza sądowego. Uregulowanie kan. 1683, 1° MIDI niewątpliwie ogranicza zakres zasady dyspozycyjności w procesie skróconym przed biskupem w tym zakresie, ponieważ wniesienie skargi przez jednego z małżonków bez zgody drugiego jest bezskuteczne, a małżonkowie nie mają wpływu na wybór trybu *coram Episcopo*, która to kompetencja zarezerwowana jest dla wikariusza sądowego. Ta regulacja sprowadza się do założenia, zgodnie z którym wymagana jest między małżonkami zgoda na zainicjowanie postępowania w trybie skróconym przed biskupem, mając na

uwadze wszystkie jego konsekwencje oraz pozostając w pełnej dyspozycji dla sądu w celu odkrycia prawdy o zawartym sakramencie małżeństwa [Greszata-Telusiewicz 2015, 83]. Dostrzegając możliwe zagrożenia procesu skróconego papież postanowił, aby w tego rodzaju procesie sędzią ustanawiać osobiście biskupa, który ze względu na swoje zadanie pasterskie stanowi gwarancję katolickiej jedności z Piotrem w wierze i dyscyplinie (Preambuła MIDI, 13).

Z drugiej strony, o ile strony nie mają wpływu na wybór trybu skróconego, o tyle zgłoszenie zarzutu dotyczącego wyłączenia biskupa diecezjalnego w procesie *coram Episcopo* z powodu braku bezstronności, powoduje konieczność rozpatrzenia sprawy o stwierdzenie nieważności małżeństwa w procesie zwyczajnym. W takiej sytuacji, stosownie do dyspozycji kan. 1449 § 3 KPK/83 sędzia obowiązany jest powstrzymać się od sądenia [Majer 2015, 179]. W procesie skróconym przed biskupem, w nawiązaniu do art. 18 § 1 *Ratio procedendi* MIDI, co do zasady strony mogą uczestniczyć w przesłuchaniu drugiej strony oraz świadków, co stanowi istotne *novum* względem procesu zwyczajnego małżeńskiego, gdzie na podstawie kan. 1677 § 2 MIDI udział stron we wskazanych czynnościach procesowych jest niemożliwy. Skorzystanie przez instruktora z wyjątku określonego w art. 18 § 1 *Ratio procedendi* MIDI, ze względu na okoliczności rzeczowe i osobowe, może mieć miejsce, gdy powstaną wątpliwości co do źródła motywu zgodnego żądania stron, albo ich zmywy [Wenz 2016, 319]. W literaturze przedmiotu wskazuje się, iż aktywność stron w przesłuchaniu polega na możliwości skierowania do sędziego prośby o zadanie dodatkowych pytań za pośrednictwem instruktora na piśmie. Obecność stron podczas przesłuchania sądowego świadków zasadniczo nie powinna prowadzić do powstania sytuacji konfliktowych i niekorzystnych reperkusji dla świadków [Majer 2015, 208].

Rozważając dalej problematykę zasady kontradiktoryjności zauważyć należy, iż cytacja stanowi formalny akt początkujący powstanie sprzeczności twierdzeń pomiędzy stroną powodową a stroną pozwaną [Dotti 2005, 83]. Na podstawie kan. 1685 MIDI cytacja dokonana przez wikariusza sądowego wszystkim, którzy powinni wziąć udział rozumiana jest w sensie szerszym niż *primo citato* z kan. 1676 § 1 MIDI [Majer 2015, 178]. W kontekście dyspozycyjności stron procesu *coram Episcopo* odwołać należy się również do art. 17 *Ratio procedendi* MIDI, zgodnie z którym strony mają zostać poinformowane we wskazanym wezwaniu o możliwości złożenia propozycji

kwestii niezłączonych do skargi powodowej, co do których wnoszą o przesłuchanie stron lub świadków, nie później niż na trzy dni przed posiedzeniem dowodowym. Cytacja jest więc czynnością procesową, która stanowi do pewnego stopnia wyjątek od zasady dyspozycyjności, choć nie można powiedzieć, że zależy ona wyłącznie od impulsu procesowego sądu, lecz jest przejawem swoistej „filozofii systemu dyspozycyjnego” [Arroba Conde 1989, 117].

Fundamentalne znaczenie w reformie procesu małżeńskiego przeprowadzonego przez papieża Franciszka ma zmiana polegająca na tym, iż już jeden wyrok stwierdzający nieważność małżeństwa podlega wykonaniu. Prawodawca w akcie reformy wyraźnie wskazuje bowiem, że wystarczy moralna pewność osiągnięta przez pierwszego sędziego, zgodnie z przepisami prawa (Preambuła MIDI, 11). Tym samym zrezygnowano we współczesnym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa z systemu *duplex conformis*, co wyraża nowy kan. 1679 MIDI. Jak słusznie zauważa P. Skonieczny, wprowadzona zmiana dowartościowuje zasadę dyspozycyjności stron, osłabiając jednocześnie zasadę inkwizycyjności poprzez pozbawienie procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa działania *ex officio*. Nie stanowi to jednak zagrożenia dla interesu publicznego Kościoła w obronie sakramentu małżeństwa [Skonieczny 2015, 124]. W zreformowanym procesie małżeńskim nie ma już apelacji z urzędu, natomiast uprawnionymi do zaskarżenia orzeczenia pozostają nie tylko strony realizujące swoje prawo do obrony, a także obrońca węzła małżeńskiego i promotor sprawiedliwości [Leszczyński 2015, 33].

Jednocześnie zaproponowana w literaturze przedmiotu interpretacja kan. 1680 § 1 MIDI, pozwalająca obrońcy węzła oraz promotorowi sprawiedliwości na złożenie apelacji w sprawie o stwierdzenie nieważności małżeństwa, nawet jeżeli nie uczestniczyli oni w procesie, wzmacnia zasadę prawdy obiektywnej i interes publiczny Kościoła [Skonieczny 2015, 130]. Z powyższego wynika, iż prawo wniesienia apelacji lub skargi o nieważność wyroku przewidziane zarówno dla stron prywatnych, jak i urzędowych, zgodnie z kan. 1680 § 1 MIDI wzmacnia realizację zasady dyspozycyjności w jej aspekcie formalnym. W tym kontekście należy z akceptacją odnieść się do uwag P. Malechy, iż próba podważenia uprawnienia obrońcy węzła do wniesienia apelacji, czy to ze strony moderatora sądu, czy to wikariusza sądowego, jest praktyką niedopuszczalną, w szczególności w zreformowanym

procesie małżeńskim. Jak bowiem uczy papież Franciszek, jego posługa sprowadza się do obrony świętego węzła [Malecha 2020, 28-29].

Wskazując na powyższe przejawy realizacji zasady dyspozycyjności pamiętać należy, iż w procesach małżeńskich sędzia uprawniony jest również do działania z urzędu w celu: sprawdzenia właściwości trybunału przed przyjęciem sprawy; zbadania zdolności procesowej stron; zbadania warunków, od których zależy przyjęcie skargi; orzeczenia nieważności czynności procesowych, jeżeli wymaga tego dobro publiczne: uchylecia lub poprawienia dekretu lub wyroku przedstanowczego przed rozstrzygnięciem sprawy głównej; ustalenie kosztów procesu [Greszata-Telusiewicz 2019, 146]. Reasumując można stwierdzić, iż w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa przeważa zasada inkwizycyjności i dlatego sędzia uprawniony jest do podejmowania działań procesowych *ex officio* nawet w sytuacjach, gdy strony nie korzystają z przysługujących im uprawnień, stosownie do zasady dyspozycyjności. Tym istotniejsza pozostaje przy tym duża wyrozumiałość i roztropność sędziego przy podejmowaniu działań z urzędu, aby nie został poświadczony o sprzyjanie jednej ze stron [Rozkrut 2020, 125].

2. Niezawisłość i bezstronność sędziego kościelnego

Na znaczącą pozycję sędziego kościelnego w prawie kanoniczym zwracał uwagę papież Paweł VI w swoich przemówieniach do Trybunału Roty Rzymskiej. Ojciec Święty wskazywał, iż posługa sędziego jest niezwykle szlachetna i doniosła, ponieważ w jej sprawowaniu znajduje swoje odbicie światło samego Boga, które stanowi pierwotną, a zarazem absolutną sprawiedliwość, jest to zatem najczystsze źródło sprawiedliwości ziemskiej. Papież podkreślał również, iż *ministerium iustitiae* w Kościele powinno być zawsze wierne i nienaganne, o krystalicznej czystości, wolne nawet od najmniejszej skazy niesprawiedliwości, a sędzia powinien posiadać duży stopień obiektywności w osądzaniu przy zachowaniu podobnego stopnia słuszności, tak by mógł rozstrzygnąć sprawę bezstronnie i z niezbędnym do niej dystansem [Góralski 2009, 182].

Ogromne znaczenie dla wprowadzenia do omawianej tematyki mają słowa wypowiedziane przez papieża Jana Pawła II do Trybunału Roty Rzymskiej z dnia 26 lutego 1983 r., w których podkreślono, iż sędzia sprawuje w procesie kanonicznym rolę kierowniczą, wymaga się od niego odpo-

wiednich kwalifikacji i kompetencji oraz dokładnej znajomości procedury, prawidłowego administrowania sprawiedliwością, a także pewności moralnej do wyrokowania. Papież zwrócił uwagę na fakt, iż sędzia sprawujący swoją posługę musi być wolny w podejmowaniu decyzji sądowych [Rozkrut 2003, 97].

Dopełnieniem powyższych słów jest również przemówienie z dnia 24 stycznia 2014 r. papieża Franciszka wygłoszone podczas inauguracji kolejnego roku sądowego w Trybunale Roty Rzymskiej. Papież zauważył, że wymiary prawny i duszpasterski posługi kościelnej nie są czymś przeciwnym, a aktywność sądownicza służąca prawdzie w sprawiedliwości, ma głębokie zakorzenienie duszpasterskie. Funkcja sądownicza stanowi diakonię, a więc jest służbą Ludowi Bożemu, mającą na celu utrwalanie pełnej wspólnoty pomiędzy poszczególnymi wiernymi i pomiędzy nimi a wspólnotą kościelną. Ojciec Święty wyraźnie podkreślił, iż sędzia kościelny w sprawowaniu swojej posługi powinien, poza warunkami stawianymi przez doktrynę prawniczą i teologiczną, odznaczać się obiektywnością w osądzie i słuszością kanoniczną, jednocześnie rozstrzygając sprawy z niezachwianym i bezstronnym dystansem [Góralski 2014, *passim*].

W literaturze przedmiotu wskazuje się na trojaki gwarancje niezawisłości sędziego kościelnego. W pierwszej kolejności są to teologiczne przesłanki niezawisłości (posługa sędziego we wspólnocie wiary, realizacja miłości chrześcijańskiej, zaprowadzenie pokoju, służba prawdzie, a także troska o dobro wspólne i realizacja zasady sprawiedliwości). Następnie na przykład niezależności składają się prawne gwarancje (wymogi wobec urzędu sędziego kościelnego oraz wymogi wobec kandydata na urząd sędziego) oraz gwarancje procesowe (kolegialność trybunału, niezmienność składu orzekającego, nadrzędność sędziego wobec stron, instytucja wyłączenia sędziego, tajność dyskusji i narady, *votum separatum*, wezwanie Imienia Bożego, uzasadnienie wyroku) [Pikus 2009, 159-384]. W dalszych rozważaniach poruszone zostaną tylko te zagadnienia niezawisłości sędziego kościelnego, które mają bezpośredni związek z aktem reformy procesowej papieża Franciszka. W szczególności analizie zostaną poddane wyeksponowane w MIDI akcenty teologiczne i duszpasterskie oraz wybrane gwarancje procesowe. Gwarancje prawne nie będą przedmiotem dalszej części opracowania, ponieważ jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, MIDI nie zmody-

fikowała warunków od strony urzędu jak i kandydata, jakie są wymagane do mianowania na urząd sędziego kościelnego [Beal 2016, 168].

Na teologiczne podstawy niezawisłości sędziego kościelnego wskazuje już sama nazwa *motu proprio*, które dla Kościoła łacińskiego papież Franciszek nazwał *Mitis Iudex Dominus Iesus*. Tym samym Biskup Rzymski podkreślił, iż Pan Jezus jest łagodnym sędzią, zaznaczając jednocześnie, iż miłość i miłosierdzie wymagają, aby Kościół jak matka stał się bliski swoim dzieciom, które czują się odłączone (Preambuła MIDI, 9). Na ten pastoralny charakter wskazuje również umieszczone na początku Subsydium aplikacyjnego⁶ odwołanie do homilii papieża Franciszka z okazji otwarcia Drzwi Świętych na rozpoczęcie Nadzwyczajnego Jubileuszu Miłosierdzia. Mianowicie przypomniano, iż wszędzie tam, gdzie jest człowiek, tam Kościół jest wezwany, aby do niego dotrzeć, aby zanieść radość Ewangelii, zanieść miłosierdzie i przebaczenie Boga (Subsydium aplikacyjne, 5). Pasterska troska papieża Franciszka o wiernych, którzy odwracają się od struktur prawnych Kościoła na skutek fizycznego lub moralnego oddalenia, przejawia się w trosce o zachowanie bliskości sędziego kościelnego z wiernymi oraz poleceniu, aby konferencje biskupów kierowały się gorliwością apostołską w dotarciu do rozproszonych wiernych (Preambuła MIDI, 9-10). Z tej racji w literaturze przedmiotu podkreśla się, iż przeprowadzona reforma procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa, dokonana pod wpływem ducha Soboru Watykańskiego II, zbliży sądy do wiernych [Heredia Esteban 2018, 173]. Papież Franciszek pragnie, aby reforma procesowa z 2015 r. zmierzająca do uproszczenia i przyspieszenia procesów o nieważność małżeństwa, przy jednoczesnym zachowaniu gwarancji ochrony świętego węzła, nie promując przy tym nieważności małżeństwa, doprowadziła do tego, aby serca wiernych, którzy oczekują na wyjaśnienie swojej sytuacji, nie były zbyt długo zniewolone przez mroki wątpliwości z powodu opóźnień w wydaniu wyroku (Preambuła MIDI, 10-11).

⁶ Tribunale Apostolico della Rota Romana, *Sussidio applicativo del Motu pr. Mitis Iudex Dominus Iesus*, Città del Vaticano 2016; tekst polski: Trybunał Apostolski Roty Rzymskiej, *Subsydium aplikacyjne do Motu pr. Mitis Iudex Dominus Iesus*, Watykan 2016 [dalej cyt.: *Subsydium aplikacyjne*], <http://www.rotaromana.va/content/dam/rotaromana/documenti/Sussidio/Subsidium%2c%20polacco.pdf> [dostęp: 30.10.2020].

Z powyższego niewątpliwie wynika troska papieża Franciszka o realizację miłości chrześcijańskiej w zreformowanym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa poprzez umożliwienie powrotu tym wszystkim wiernym, którzy są odłączeni, aby nastąpiła jedna owczarnia i jeden pasterz. Pamiętać bowiem należy, iż cały porządek kościelny oparty jest na podstawowej zasadzie miłości, której nie można postrzegać jako zasady pozaprawnej. Prawo pisane powinno być oparte na prawie wewnętrznym – łasce Ducha Świętego, dlatego też miłość stając się formą sprawiedliwości, która w niej istnieje i się wyraża, staje się objawieniem sprawiedliwości Bożej [Ghirlanda 1996, 48]. Miłość chrześcijańska, stanowiąca o szczególnym wymiarze misji Kościoła jest fundamentem pozycji sędziego kościelnego, który nie jest zależny od innych osób [Pikus 2009, 171].

Wprowadzając reformę procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa papież Franciszek zwraca uwagę, iż forum, na którym mają być rozpoznawane sprawy świętego węzła małżeńskiego pozostaje nadal droga sądowa, a nie administracyjna. Wymaga tego konieczność zagwarantowania w najwyższym stopniu ochrony prawdy świętego węzła, a to właśnie zabezpiecza gwarancja porządku sądowego (Preambuła MIDI, 10-11). Nie może być zatem wątpliwości, iż zasada prawdy obiektywnej nadal pozostaje naczelną zasadą obowiązującą w zreformowanym procesie małżeńskim. Na sędzim kościelnym prowadzącym postępowanie o nieważność małżeństwa spoczywa obowiązek stwierdzenia, czy celebrowane małżeństwo jest prawdziwym małżeństwem. Tym samym zobowiązany jest do poszukiwania prawdy obiektywnej, która realizowana jest w procedurze kanonicznej. Tutaj strony mogą przedstawić swoje racje, z jednoczesnym zachowaniem nakazu Bożego *Quod Deus coniunxit, homo non separet* [Rozkrut 2003, 76]. Obowiązek odkrycia prawdy obiektywnej w procesie o nieważność małżeństwa wynika z zasady *salus animarum suprema lex*, a w *iudicium* powinno jej poszukiwania spoczywa na wszystkich uczestnikach w poszanowaniu realizacji zasady kontrydiktoryjności [Andrzejewski 2019, 116]. Jednakże szczególna rola w poszukiwaniu prawdy obiektywnej spoczywa na sędzim kościelnym, który powinien posiadać wewnętrzną swobodę, która wypływa z wierności prawu Bożemu. Nikt także nie może ograniczać jego działań zmierzających do odkrycia prawdy obiektywnej dotyczącej świętego węzła [Pikus 2009, 171].

Reforma procesowa papieża Franciszka została przeprowadzona mając na względzie *salus animarum*. Jak podkreśla Biskup Rzymski, troska o zbawienie dusz – zarówno dzisiaj, tak i w przeszłości – pozostaje najwyższym celem instytucji, ustaw i prawa, co skłania papieża Franciszka do przedstawienia biskupom niniejszego aktu reformy (Preambuła MIDI, 9). Innymi słowy Papież wskazuje, iż Kościół jest boskim planem Trójcy Świętej, dlatego wszystkie jego instytucje, które oczywiście zawsze można udoskonalić, powinny dążyć do tego, aby przekazywały łaskę Bożą oraz stale sprzyjały dobru wiernych, zgodnie z darami i misją każdego z nich, co stanowi podstawowy cel Kościoła (Preambuła MIDI, 7).

Ukazane w ten sposób związki miłości i prawdy, zawarte w Preambule MIDI w kontekście zadań sędziego kościelnego znajdują swoje odzwierciedlenie w Instrukcji procesowej *Dignitas connubii*. Stosownie bowiem do postanowień DC w sytuacji, gdy nie jest możliwe zastosowanie środków pastoralnych, a droga sądowa jest nieunikniona, sędzia kościelny powinien zachęcić małżonków, aby porzuciwszy osobisty interes, szczerze współpracowali postępując w prawdzie i miłości, w poszukiwaniu prawdy obiektywnej o ich małżeństwie (art. 65 § 2 DC). Sędzia kościelny w tych wszystkich wypadkach, gdy dostrzeże wzajemne, nieprzyjemne nastawienie stron powinien również usilnie zachęcać je do wzajemnej uprzejmości, dobroci i miłości bliźniego (art. 65 § 3 DC). Wskazując na relacje miłości i prawdy w kontekście roli sędziego przytoczyć należy zdanie G. Caberlettiego, iż sędzia powinien pozostawać blisko wiernych ze względu na swoją miłość pasterską, wspomagając strony i świadków poprzez dialog w otwarciu na światło prawdy o zaskarżonym małżeństwie, mając na względzie w podejmowanych działaniach *vigor prudens* [Rozkrut 2020, 134].

Realizacja zasady miłości chrześcijańskiej oraz poszukiwania prawdy jako teologicznych przesłanek niezawisłości sędziego kościelnego są nierozdzielnie połączone ze znaczeniem posługi sędziego kościelnego we wspólnocie wiary. W Preambule MIDI papież Franciszek wskazuje jednoznacznie na misję Kościoła, która polega na ochronie jedności w wierze i dyscyplinie dotyczącej małżeństwa, która jest podstawą i źródłem pochodzenia rodziny chrześcijańskiej (Preambuła MIDI, 9). Posługa sędziego ma na celu służbę dobru wspólnemu poprzez wprowadzanie praworządności oraz jej umacnianie we wspólnocie Ludu Bożego, działając w granicach i na podstawie prawa materialnego oraz procesowego [Dzięga 2005, 25]. Nie może więc

dziwić, iż od sędziego kościelnego wymaga się autentycznego doświadczenia wiary, a więc wspólnoty z Jezusem Chrystusem, Kościołem oraz jego członkami, dlatego też *communio Ecclesiae* oraz *salus animarum* wskazują na konieczność wpisania niezależności sędziego w sprawowany przez niego urząd, który polega na administrowaniu sądowym wymiarem władzy rządzenia [Pikus 2009, 167]. Jednocześnie papież Franciszek przypomina, iż władza kluczy powierzona Apostołowi Piotrowi oraz jego następcom, mająca na celu dokonanie dzieł sprawiedliwości i prawdy w Kościele, umacnia i broni władzę pasterzy Kościołów patrykularnych, na mocy której mają oni święte prawo oraz obowiązek wobec Pana sądenia swoich wiernych (Preambuła MIDI, 7).

Mając powyższe na uwadze należy odwołać się do poglądu M. Greszaty-Telusiewicz, zgodnie z którym, sędzia kościelny sprawuje swój urząd nie tylko w imieniu Kościoła, ale także w imieniu samego Boga. Z tej racji jego odpowiedzialność za podejmowane decyzje zachodzi w sumieniu wobec Boga, nie odpowiada on zaś żadnemu autorytetowi ludzkiemu. Sędzia kościelny jest zatem niezawisły od jakiegokolwiek autorytetu na ziemi, dlatego też ani biskup, ani papież nie mogą nakazać sędziemu określonego rozstrzygnięcia. Sędzia kościelny może odpowiadać wobec Kościoła, w tym biskupa czy papieża, jedynie za to, czy jego działania są zgodne z przepisami prawa i wymogami urzędu [Greszata-Telusiewicz 2013c, 19]. Dla zapewnienia niezależności sędziego i jego bezstronności istotne znaczenie ma również deontologia, która zobowiązuje sędziego do procedowania i rozstrzygania sprawy wedle norm prawa, a nie na podstawie osobistych przekonań czy pragnień stron, ponieważ sędzia, który kieruje się sprawiedliwością, nie poddaje się fałszywemu współczuciu dla stron, ani błędnym sposobom myślenia, nawet jeśli są rozpowszechnione w danym środowisku. Rozumie on, iż orzeczenia niesprawiedliwe nie są nigdy prawdziwym rozwiązaniem duszpasterskim, a znaczenie ma tylko to, jak Bóg osądzi jego działania. Dlatego tak istotna jest bezstronność i obiektywizm sędziego, które co prawda nie stanowią gwarancji jego nieomyłności, ale zapewniają postępowanie zgodne z powszechnymi zasadami, takimi samymi dla wszystkich, a więc sprawiedliwymi [Nowicka 2012, 88]. Poszanowania niezależności i autonomii sędziowskiej wymaga się również od biskupa, jeżeli domaga się tego prawo czy pasterska roztropność, w celu zapewnienia takiego ukształtowania procesów, aby ich finalne rozstrzygnięcia były wolne od jakichkolwiek nacisków, czy wzglę-

dów ludzkich, wykonywane zawsze zgodnie z prawem i sumieniem [Borówka 2016, 127].

W literaturze przedmiotu słusznie wskazuje się, iż pierwszym sędzią w diecezji jest biskup diecezjalny, który uprawniony jest do korzystania ze swoich kompetencji samodzielnie, jako sędzia jednoosobowy lub jako przewodniczący trybunału kolegiałnego, albo przez wikariuszy sądowych lub sędziów delegowanych [Lewandowski 2015, 124]. Papież Franciszek w MIDI potwierdził, iż w sprawach małżeństw kanonicznych i sakramentalnych wyłączną jurysdykcję ma biskup diecezjalny, sędzia, a także trybunał, zarówno kolegiałny jak i jednoosobowy do rozeznawania i ostatecznego, wiarygodnego rozstrzygnięcia przedkładanych spraw małżeńskich ochrzczonych na podstawie własnego prawa Kościoła [Wenz 2016, 245]. Przed reformą franciszkańską zgodnie z art. 22 DC, uznając biskupa diecezjalnego za sędziego w pierwszej instancji wskazywało się, iż z tego uprawnienia nie powinien on korzystać bez specjalnych powodów. Natomiast już w MIDI znajduje się zaalenie, zgodnie z którym w procesie skróconym tylko biskup może być sędzią, w efekcie czego trybunał jest niewłaściwy do rozpoznania takiej sprawy w postępowaniu skróconym, a delegacja władzy biskupa w tym względzie nie jest możliwa [Nowicka 2016, 91]. Wprawdzie tradycja kanoniczna od dawna uznaje odpowiedzialność biskupa diecezjalnego za jego trybunał, jednakże dopiero reforma papieża Franciszka ma sprawić, iż jego zaangażowanie będzie bardziej konkretne, szczególnie w wyniku wprowadzenia *procesus brevior* [Hebda 2016, 157]. Dokonane przez Ojca Świętego „wzmocnienie” pozycji biskupa diecezjalnego stanowi realizację wyżej zarysowanej linii duszpasterskiej papieża Franciszka oraz ukazuje proces decentralizacji władzy poprzez ukazanie roli biskupa jako protagonisty w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa, w której biskup jest sędzią właściwym dla małżonków, którzy się do niego zwracają w procedurze skróconej *coram Episcopo* [Vadan 2019, 229]. W odniesieniu do procesu skróconego w literaturze wskazuje się, iż pod pewnymi warunkami może on być autentycznym miejscem realizacji zasady kontrydiktoryjności [Rea 2018, 143].

Rozszerzenie podmiotów uprawionych do orzekania w procesie dokumentalnym o figurę procesową biskupa diecezjalnego niewątpliwie należy widzieć w kontekście nie tylko procesu skróconego, gdzie stosownie do dyspozycji kan. 1683 MIDI orzeka on o nieważności małżeństwa, ale także procesu dokumentalnego, adekwatnie do kan. 1688 MIDI. Zasadnie zatem wska-

zuje się w literaturze przedmiotu, iż po reformie franciszkańskiej posługa biskupa diecezjalnego nabiera nowego, bardziej dynamicznego charakteru. Biskup będąc obligatoryjnie sędzią w procesie skróconym, jak i fakultatywnie w procesie dokumentalnym, staje się już nie tylko *pastor bonus*, ale także *iustum iudex* i ma stanowić przykład oraz stały punkt odniesienia dla powierzonego mu Kościoła partykularnego [Rozkrut 2015, 47]. Mając na uwadze *ratio legis* wprowadzanych zmian widoczne jest przekonanie papieża Franciszka, iż biskup diecezjalny, który jest sędzią własnych wiernych stanowi pełniejsze odczytanie postulatów Soboru Watykańskiego II. Dlatego też biskup diecezjalny, który ma być jednocześnie pierwszym sędzią we własnym Kościele, zwłaszcza w procesach dotyczących stwierdzenia nieważności małżeństwa, nie powinien cedować swoich uprawnień w całości osobom pełniącym urzędy sądowe w diecezji [Wenz 2016, 212].

W tym kontekście zwrócić należy uwagę, iż reforma procesowa papieża Franciszka poszerzyła możliwości orzekania jednoosobowego w pierwszej instancji pod odpowiedzialnością biskupa w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Prawodawca w kan. 1673 § 4 MIDI umożliwił utworzenie trybunału kościelnego w pierwszej instancji w składzie jednego sędziego w sytuacji, gdy nie jest możliwe utworzenie trybunału kolegialnego. W literaturze przedmiotu wskazuje się, iż dyspozycja kan. 1673 § 4 MIDI prowadzi do uproszczenia powoływania sędziów. Jednocześnie kompetencja do powierzenia jednemu sędziemu sprawy należy do biskupa moderatora, które to zadanie *quasi*-administracyjne mógłby z pożytkiem wykonywać wikariusz sądowy [Beal 2015, 482]. Przy tym wyraźnie zostało podkreślone przez Ojca Świętego w akcie reformy, iż to na biskupie spoczywa odpowiedzialność zagwarantowania, aby w pasterskim sprawowaniu swojej władzy sędziowskiej nie doszło do jakiegokolwiek formy laksyzmu [Preambuła MIDI, 9]. Wprowadzone rozwiązanie, jeżeli byłoby utrzymywane w dłuższym czasie, stanowiłoby nadużycie, ponieważ niemożność utworzenia trybunału kolegialnego musi obejmować również brak możliwości mianowania sędziami dwóch osób świeckich [Sosnowski 2015, 74]. Pamiętać bowiem należy, iż trybunał złożony z trzech sędziów stanowi gwarancję realizacji w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa zasady kolegialności, która jest naczelną dyrektywą kościelnego prawa procesowego małżeńskiego, zabezpieczającą rzetelność postępowania i możliwość poznania prawdy obiektywnej przenikając *iudicium* w jego ontycznej strukturze [Greszata 2008, 322-23].

Istotnym *novum* wprowadzonym przez papieża Franciszka jest również poszerzenie możliwości orzekania w trybunale kościelnym w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa przez osoby świeckie. Do czasu reformy procesowej papieża Franciszka z 2015 r. istniała możliwość dopuszczenia tylko jednego świeckiego do orzekania w kolegiальnym trybunale kościelnym, i to po uzyskaniu zgody ze strony konferencji biskupów (kan. 1421 § 2 KPK/83). W aktualnym stanie prawnym w sprawach o nieważność małżeństwa zasadniczo orzeka kolegium w składzie trzyosobowym, przy czym istnieje możliwość, powołania takiego składu trybunału, w którym przewodniczącym jest duchowny, a pozostałymi sędziami są świeccy. Jednocześnie nie jest już wymagana zgoda konferencji biskupów oraz zrezygnowano z warunku konieczności (kan. 1673 § 3 MIDI). W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę, iż wierni świeccy, którzy zostali powołani przez kompetentną władzę do pełnienia posługi sędziowskiej w sądach kościelnych „uczestniczą” we władzy rządzenia sprawowanej w tym urzędzie i „współpracują” z innymi sędziami, aby dążyć do prawdy i słuszności oraz sprawiedliwości wobec braci w wierze, którzy szukają światła dla swojego życia w sądzie kościelnym [Sassanelli 2015, 214].

Pamiętać przy tym należy, iż model sprawiedliwego procesu kanonicznego realizowany jest przy zachowaniu nie tylko zasady prawa do obrony, ale także zasady kontrydiktoryjności i gwarancji wynikających z niezawisłości i bezstronności sędziów, które nie podlegają dyspensie [Dotti, 2005, 237]. Dlatego też w literaturze przedmiotu zasadnie wskazuje się, iż również Ojciec Święty w akcie reformy kanonicznego procesu małżeńskiego uwypuklił znaczenie zasady kontrydiktoryjności reformując jedynie te procedury, które się zdewaluowały, mając na celu pozbycie się z treści *iudicium* tylko tych rozwiązań prawnych, które nie odpowiadają duchowi czasu, a elementy konstytuujące zasadę kontrydiktoryjności pozostawiając niewzruszone [Greszata-Telusiewicz 2020, 186].

Podsumowanie

Reasumując powyższe rozważania należy stwierdzić, iż reforma procesowa papieża Franciszka z 2015 r. poszerzyła zakres obowiązywania zasady sporności w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa w zakresie warunków kontrydiktoryjności postępowania dotyczących dyspozycyjności

oraz pozycji sędziego kościelnego, wyposażonego w atrybut niezawisłości i bezstronności.

Mając na uwadze dyrektywy wypływające z dyspozycyjności postępowania sądowego, polegające na takim ukształtowaniu procedur, aby zapewnić rozporządzalność materialną i formalną stronom, nie tylko poprzez zainicjowanie postępowania o stwierdzenie nieważności małżeństwa w skutek złożenia skargi powodowej, ale także zapewnienie im wpływu na przebieg postępowania, a tym samym na jego wynik, nie można zapomnieć, iż małżonkowie adekwatnie do swojego powołania mają szczególny obowiązek przyczyniania się do budowania Ludu Bożego poprzez małżeństwo i rodzinę (kan. 226 § 1 KPK/83). W ramach *iudicium* sędziego powinien ich zachęcać do szczerzej współpracy, działania w prawdzie i miłości (art. 65 § 2 DC). To współdziałanie pomiędzy małżonkami, ale również w odniesieniu do sędziego uwidoczniła reforma procesowa poprzez przyznanie stronie powodowej prawa do wyboru trybunału kościelnego, przed którym ma toczyć się postępowanie, co niewątpliwie poszerzyło zakres zasady dyspozycyjności stron tego postępowania. Szczególny wymóg współdziałania w zakresie dyspozycyjności stron stanowi zgodne zainicjowanie przez strony procesu z prośbą o przeprowadzenie procesu *coram Episcopo*. Brak zgody drugiego małżonka na wskazany tryb postępowania lub zainteresowania samym procesem kanonicznym, prowadzić będzie zasadniczo do rozpoznania sprawy w trybie zwyczajnym, co *de facto* stać będzie w pewnej sprzeczności z prawem drugiego małżonka do legalnego dochodzenia i obrony przysługujących mu w Kościele uprawnień na właściwym forum kościelnym (kan. 221 § 1 KPK/83) oraz *ratio legis* samego MIDI, polegającym na przyspieszeniu i usprawnieniu procedur sądowych. Z tej racji, powyższy warunek procesu biskupiego wydaje się nazbyt rygorystyczny, mając na uwadze, iż ostateczna decyzja co do trybu postępowania zależy od wikariusza sądowego. Z kolei zrezygnowanie z apelacji z urzędu, stanowiące fundament reformy procesowej papieża Franciszka w zdecydowany sposób rozszerzyło zakres obowiązywania zasady dyspozycyjności formalnej w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa, czyniąc jednocześnie małżonków oraz obrońcę węzła małżeńskiego i promotora sprawiedliwości jeszcze bardziej odpowiedzialnymi za przebieg procesu.

W odniesieniu do wymogu niezawisłości i bezstronności sędziego kościelnego skonstatować należy, że zgodnie z kan. 1419 § 1 *ab initio* KPK/83

to biskup diecezjalny jest sędzią pierwszej instancji w każdej diecezji dla wszystkich spraw nie wyjętych spod jego władzy oraz że przysługuje mu wszelka władza zwyczajna, własna i bezpośrednia, jaka jest wymagana do jego pasterskiego urzędu (kan. 381 § 1 KPK/83) i obowiązany jest on rządzić powierzonym mu Kościołem patrykularnym; z władzą ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą, zgodnie z przepisami praw (kan. 391 § 1 KPK/83). Jednocześnie powierzenie obligatoryjnie biskupowi diecezjalnemu, który posiada pełnię władzy funkcji sędziego w procesie skróconym oraz fakultatywnie w procesie dokumentalnym, wzmacnia analizowany warunek zasady kontrydiktoryjności. Istotne znaczenie ma również fakt, iż prawodawca kładzie duży nacisk na zasadę kolegialności orzekania, gdzie w sprawach węzła małżeńskiego zasadniczo wymagany jest trybunał trzyosobowy w pierwszej instancji, a umożliwienie orzekania w pierwszej instancji sędziemu jednoosobowemu musi odbywać się również pod odpowiedzialnością biskupa, który ma czuwać, aby wszelka wątpliwość co do obowiązywalności prawa nie stanowiła wystarczającej podstawy do usprawiedliwienia postępowania niezgodnego z nim. Z tej racji ustanowienie trybunału jednoosobowego, składającego się z duchownego w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa możliwe jest tylko w sytuacji, gdzie w warunkach danego Kościoła patrykularnego nie jest możliwe ustanowienie kolegium, z osobą duchownego i dwóch osób świeckich w jego ramach. Istotna wydaje się również w tym względzie reforma papieża Franciszka dopuszczająca do orzekania w sądzie kościelnym w szerszym zakresie osoby świeckie, ponieważ jest to niewątpliwie odpowiedź na potrzeby współczesnego Kościoła, nie tylko w aspekcie niezawisłości i bezstronności, ale także przyspieszenia i usprawnienia postępowania w tych wszystkich miejscach w Kościele, gdzie liczba odpowiednio wykwalifikowanych duchownych nie jest wystarczająca do wypełniania *ministerium iustitiae* w Kościele. Wyrok sądu kościelnego wydawany jest w imieniu samego Boga, co wzmacnia jego niezależność od władzy ziemskiej i stanowi najważniejszy aspekt niezawisłości i bezstronności sędziego kościelnego, nieporównywalny z niezawisłością i bezstronnością każdego innego sędziego w sądach państwowych. Przy tym należy pamiętać, iż sędzia kościelny nie tylko sprawuje wymiar sprawiedliwości w Kościele, ale jest również pasterzem Ludu Bożego, dlatego wyrok musi nie tylko czynić zadość poczuciu sprawiedliwości, ale przede wszystkim prowadzić ma do zbawienia dusz.

PIŚMIENNICTWO

- Andrzejewski, Maciej. 2019. „Zasada kontrydiktoryjności procesu o nieważność małżeństwa na tle zasady *salus animarum* oraz zasady prawdy.” *Kościół i Prawo* 8 (21), nr 2:105-18.
- Arroba Conde, Manuel Jesús. 1989. *El principio dispositivo en el proceso contencioso canonico*. Roma: Pontificia Universitas Lateranensis. Institutum Utriusque Iuris.
- Arroba Conde, Manuel Jesús. 2012. “Relación entre las pruebas y la comprobación de la verdad en el proceso canónico.” *Anuario de Derecho Canónico* 1:11-36.
- Beal, John. 2015. “Mitis Iudex Canons 1671-1682, 1688-1691: A Commentary.” *The Jurist* 2 (75):467-538.
- Beal, John. 2016. “The Ordinary Process According to Mitis Iudex: Challenges to Our “Comfort Zone”.” *The Jurist* 1(76):159-96.
- Borówka, Błażej. 2016. „Władza sądownicza – prawem i obowiązkiem biskupa diecezjalnego.” *Veritati Caritati* 6:121-29.
- Carmignani Caridi, Settimio. 2007. “Principio inquisitorio e principio dispositivo.” In *Il giudizio di nullità matrimoniale dopo l’istruzione “Dignitas Connubii”*, ed. Piero Antonio Bonnet, and Carlo Gullo, 327-34. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Del Amo, León. 2011. „Zasady działania trybunałów.” W *Codex Iuris Canonici. Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz. Powszechne i partykularne ustawodawstwo Kościoła katolickiego. Podstawowe akty polskiego prawa wyznaniowego*. Edycja polska na podstawie wydania hiszpańskiego, red. Piotr Majer, 1088-111. Kraków: Wolters Kluwer Polska.
- Dotti, Federica. 2005. *Diritti della difesa e contraddittorio: garanzia di un giusto processo? Spunti per una riflessione comparata del processo canonico e statale*. Roma: Gregorian University Press.
- Dzięga, Andrzej. 2005. „Władza sędziego kościelnego.” W *Urzędy sądowe – władza i służba. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11-12 października 2004 roku*, red. Tomasz Rozkrut, 15-34. Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos.
- Ghirlanda, Gianfranco. 1996. *Wprowadzenie do prawa kościelnego*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Góralski, Wojciech. 2009. „Udział sędziego w wykonywaniu władzy sądowniczej Kościoła w świetle przemówień papieża Pawła VI do Roty Rzymskiej.” *Studia Płockie* 37:181-90.
- Góralski, Wojciech. 2014. „O właściwe rozumienie posługi sędziego kościelnego. Ze spotkania papieża Franciszka z Trybunałem Roty Rzymskiej.” *Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich* 24, nr 27:55-63.
- Greszata, Marta. 2008. *Iudicium cum principiis. Kodeksowa weryfikacja wybranych zasad procesowych w kanonicznych sprawach o nieważność małżeństwa*. Lublin: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Greszata-Telusiewicz Marta. 2013a. „Zasady dyspozycyjności i inkwizycyjności w sądownictwie kościelnym.” W *Rodzina w prawie. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. dr.*

- hab. Ryszardowi Szychmillerowi z okazji 65. rocznicy urodzin i 30-lecia pracy naukowej, red. Mieczysław Różański, i Justyna Krzywkowska, 101-12. Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski.
- Greszata-Telusiewicz, Marta. 2013b. „Nałożenie klauzuli sądowej w relacji do zasady dyspozycyjności i inkwizycyjności.” *Człowiek-Rodzina-Prawo* 16, nr 7:10-15.
- Greszata-Telusiewicz, Marta. 2013c. „Urzędy w kościelnym wymiarze sprawiedliwości – sędzia (Z rozważań nad kanonicznym procesem zwyczajnym – część III).” *Człowiek-Rodzina-Prawo* 3:18-22.
- Greszata-Telusiewicz, Marta. 2015. „Processus brevior.” W *Proces małżeński według motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus*, red. Jan Krajczyński, 75-92. Płock: Płocki Instytut Wydawniczy.
- Greszata-Telusiewicz, Marta. 2019. *Salus animarum jako istota reformy procesowej Papieża Franciszka*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Greszata-Telusiewicz, Marta. 2020. “The Principle of Salus Animarum as the Essence of the Contradictory Character of the Canonical Trial.” *Roczniki Nauk Prawnych* 30, nr 1:173-89.
- Hebda, Bernard. 2016. “Reflections on the Role of the Diocesan Bishop Envisioned by Mitis Iudex Dominus Iesus.” *The Jurist* 7, no. 1:137-57.
- Heredia Esteban, Felipe. 2018. “Il Giudice.” In *I soggetti del nuovo processo matrimoniale canonico*. 157-74. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Kiwior, Wiesław. 2007. „Zasady działania sądów.” W *Komentarz do Instrukcji procesowej Dignitas Connubii*, red. Tomasz Rozkrut, 123-51. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Krajczyński, Jan. 2015. „Proces zwyczajny.” W *Proces małżeński według motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus*, red. Jan Krajczyński, 53-74. Płock: Płocki Instytut Wydawniczy.
- Leszczyński, Grzegorz. 2015. „Założenia ogólne motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus.” W *Proces małżeński według motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus*, red. Jan Krajczyński, 23-36. Płock: Płocki Instytut Wydawniczy.
- Lewandowski, Paweł. 2015. „Kompetencje biskupa diecezjalnego dotyczące sądownictwa kościelnego w przedmiocie procesów małżeńskich według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku i instrukcji procesowej Dignitas Connubii.” W *Kościół lokalny w Kościele Chrystusa*, red. Robert Kantor, 109-25. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie.
- Majer, Piotr. 2015. „Art. 5/Tytuł V. Proces małżeński skrócony przed biskupem.” W *Praktyczny komentarz do Listu apostołskiego motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus papieża Franciszka*, red. Piotr Skonieczny, 163-217. Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos.
- Malecha, Paweł. 2020. „Uwagi Sygnatury Apostolskiej na temat funkcjonowania polskiego wymiaru sprawiedliwości w kontekście corocznych sprawozdań.” W *Małżeństwo i jego nieważność a współczesne sądownictwo Kościoła. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 10-11 czer-*

- wca 2019 roku, red. Tomasz Rozkrut, 17-38. Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos.
- Nowicka, Urszula. 2012. „Pro veritate et iustitia: deontologia sędziego kościelnego w kanonicznym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa.” *Ius Matrimoniale* 17 (23):85-95.
- Nowicka, Urszula. 2016. *Proces o nieważność małżeństwa po Mitis Iudex Dominus Iesus w pytaniach i odpowiedziach*. Warszawa: Drukarnia Garmond.
- Pikus, Szymon. 2009. *Niezawisłość sędziego kościelnego*. Lublin–Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Rea, Francesco Salvatore. 2018. *Delibazione di sentenze ecclesiastiche e riforma dei processi canonici di nullità matrimoniale. Dinamiche interne e proiezioni esterne del Mitis Iudex Dominus Iesus alla luce del giusto processo. Presentazione di Manuel Jesús Arroba Cande*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Rozkrut, Tomasz. 2003. *Jan Paweł II do Roty Rzymskiej*. Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos.
- Rozkrut, Tomasz. 2015. „Odpowiedzialność biskupa diecezjalnego, metropolity oraz konferencji biskupów za współczesny proces małżeński.” W *Proces małżeński według motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus*, red. Jan Krajczyński, 37-52. Płock: Płocki Instytut Wydawniczy.
- Rozkrut, Tomasz. 2020. „Dynamiczna(aktywna) rola sędziego w kanonicznym procesie sądowym.” W *Małżeństwo i jego nieważność a współczesne sądownictwo Kościoła. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 10-11 czerwca 2019 roku*, red. Tomasz Rozkrut, 121-32. Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos.
- Sassanelli, Ivano. 2015. *Il giudice laico: un fedele cristiano nella Chiesa e per la Chiesa. Un commento dinamico al can. 1421 § 2*. Roma: Lateran University Press.
- Skonieczny, Piotr. 2015. „Art. 4/Tytuł IV Wyrok, środki jego zaskarżenia oraz wykonanie.” W *Praktyczny komentarz do Listu apostolskiego motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus papieża Franciszka*, red. Piotr Skonieczny, 123-62. Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos.
- Sosnowski, Andrzej. 2015. „Art. 1/Tytuł I Właściwość sądu i trybunały.” W *Praktyczny komentarz do Listu apostolskiego motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus papieża Franciszka*, red. Piotr Skonieczny, 55-83. Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos.
- Vadan, Mariuca. 2019. *I motivi che rendono nullo il matrimonio canonico. Il processo breve di papa Francesco*. Roma: Gruppo Armando Curcio Editore S.p.A.
- Wenz, Wiesław. 2016. *Proces o nieważność małżeństwa według Motu Proprio Mitis Iudex Dominus Iesus Papieża Franciszka w tradycji kanonicznej*. Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny.

Realizacja zasady kontrydiktoryjności w kanonach Kodeksu Prawa Kanonicznego po reformie procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa papieża Franciszka (dyspozycyjność i niezawisłość)

Streszczenie

Artykuł porusza problematykę wpływu listu apostolskiego motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus* papieża Franciszka na zakres obowiązywania zasady kontrydiktoryjności w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa. W tym kontekście rozważania dotyczą zmian, jakie reforma procesowa papieża Franciszka wprowadziła w zakresie warunków kontrydiktoryjności postępowania w procesie kanonicznym dotyczących: minimum dyspozycyjności stron oraz podmiotu uprawnionego do wydania rozstrzygnięcia, wyposażonego w atrybuty niezawisłości i bezstronności. W konkluzji należy stwierdzić, iż reforma procesowa papieża Franciszka z 2015 r. poszerzyła zakres obowiązywania zasady kontrydiktoryjności w procesie o nieważność małżeństwa.

Słowa kluczowe: prawo kanoniczne, zasada kontrydiktoryjności, proces o stwierdzenie nieważności małżeństwa, *Mitis Iudex Dominus Iesus*, reforma Papieża Franciszka

Implementation of the Principle of Contradiction in the Canons of the Code of Canon Law Following the Reform by Pope Francis of the Process to Declare Nullity of Marriage (Availability and Neutrality)

Abstract

The article covers the influence of Pope Francis' apostolic letter motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus* on the scope of the principle of contradiction in matrimonial nullity trials. This article will present certain remarks concerning the effect of Pope Francis' process reform on the extent of the principle of contradiction in respect of such constituting factors of that principle as: minimum availability of the parties, and the competent forum for determination, having the attributes of neutrality and impartiality. In conclusion, it should be stated that Pope Francis' trial reform of 2015 extended the scope of the principle of contradiction in matrimonial nullity trial.

Keywords: canon law, principle of contradiction, process to declare nullity of marriage, *Mitis Iudex Dominus Iesus*, Pope Francis's reform

Information about Author: Dr. MACIEJ ANDRZEJEWSKI, Department of General Norms and Legal Theory, Faculty of Canon Law, the Pontifical University of John Paul II in Cracow; ul. Kanonicza 9/408, 31-002 Kraków, Poland; e-mail: maciej.andrzejewski@upjp2.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0001-8440-2426>